

Statistische Trends

Wie is religieus, en wie niet?

Hans Schmeets

Oktober 2018

Inhoud

1. Inleiding 3
  2. Ontwikkelingen in religieuze betrokkenheid 5
  3. Bezoek religieuze diensten 7
  4. Religieuze betrokkenheid van bevolkingsgroepen 9
  5. Verschillen in religieuze betrokkenheid nader bekeken 12
  6. Conclusie 14
- Literatuur 15
StatLine 16
Bijlagen 17

De religieuze betrokkenheid in Nederland is tussen 2012 en 2017 verder afgenomen. In 2017 rekende voor het eerst minder dan de helft van de Nederlanders van 15 jaar en ouder zich tot een kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering. Een op de zeven zei regelmatig een religieuze dienst te bezoeken. Ook dit aandeel is de afgelopen jaren geslonken. Bijna een kwart van de bevolking geeft aan katholiek te zijn, 15 procent is protestants, 5 procent moslim en 6 procent rekent zich tot een ander gezindte. Vrouwen, ouderen, gehuwden en verweduwen, lager opgeleiden en mensen met een niet-westerse migratieachtergrond hebben een beduidend grotere betrokkenheid bij religie dan mannen, jongeren, gescheiden en ongehuwde personen, hoger opgeleiden, en mensen met een westerse of Nederlandse migratieachtergrond.

1. Inleiding

Uit eerdere studies kwam al naar voren dat religie ook in de moderne samenleving nog steeds een onderscheidende factor is voor diverse facetten van de levenssituatie, zoals gezondheid en leefstijlen (Bruggink en Van Herten, 2009), de financiële positie en het vermogen (Arts, Otten en Lok, 2013), sociale cohesie (De Hart, 2014; Putnam en Campbell, 2012; Schmeets, 2015; Huijnk, 2018), het geefgedrag (Bekkers, Schuyt en Gouwenberg, 2017), orgaandonatie (Schmeets en Peters, 2016), en ervaren geluk (Coumans, 2014). Ook blijkt dat de religieuze betrokkenheid sterk verschilt tussen regionale gebieden en gemeenten (Schmeets, 2015).

Het religieuze landschap is sterk veranderd. De volkstellingen van rond 1900 gaven een overzichtelijk beeld: de Nederlandse bevolking behoorde overwegend tot een protestants of een katholiek kerkgenootschap, slechts een kleine groep rekende zich tot een andere gezindte. Binnen de protestantse stroming was het merendeel hervormd en een klein aandeel gereformeerd (Van der Bie, 2009). Het was uitzonderlijk niet te behoren tot een kerkelijke gezindte. Een aantal veranderingen heeft zich sindsdien voorgedaan, zoals secularisering (Stark en Iannaccone, 1994; Te Grotenhuis en Scheepers, 2001) en groeiende diversiteit (Van der Bie, 2009; Aarts, 2010; De Hart, 2013). Ook is er sprake van de-institutionalisering: mensen schikken zich niet langer naar de traditionele voorschriften van de kerkgemeenschap (Knippenberg, 1992). Verder heeft de komst van immigranten nieuwe religies en religieuze stromingen met zich meegebracht of vergroot, zoals de islam (Becker en De Hart, 2006; Van Herten, 2009). Meer recent is de opkomst van de zogenoemde immigrantenkerken. In het perspectief van de diversiteit van kerkelijke gezindten en levensbeschouwingen is daarnaast de samenvoeging van de meeste hervormde en gereformeerde kerken, samen met de Lutherse kerk, in de Protestantse Kerk Nederland (PKN) relevant. Dit gebeurde in 2004 (De Hart, 2013).

Tegen deze achtergrond belicht dit artikel de religieuze verhoudingen in Nederland voor een aantal bevolkingsgroepen in de periode 2012 tot en met 2017. Eerst wordt ingegaan op een aantal algemene ontwikkelingen van de religieuze betrokkenheid. Daarna komen de verschillen tussen de bevolkingsgroepen, zoals mannen en vrouwen, jongeren en ouderen, gehuwden en ongehuwden, lager en hoger opgeleiden, en mensen met en zonder migratieachtergrond, aan bod.

De gegevens over religie zijn vooral ontleend aan het onderzoek Sociale samenhang en Welzijn (S&W), waar in de periode 2012–2017 meer dan 45 duizend personen van 15 jaar en ouder aan hebben meegewerkt. De gegevens zijn verzameld met behulp van het internet, telefonisch en met een bezoek aan huis. Verder zijn gegevens om de trends in religie vast te stellen ontleend aan de Volkstellingen (tot 1971), de diverse levenssituatie-onderzoeken (tot 2010) en de Enquête Beroepsbevolking (2010–2015). In de vorm van bivariate tabellen worden de gegevens per bevolkingsgroep gepresenteerd. Dit gebeurt voor de kenmerken geslacht, leeftijd, opleiding, burgerlijke staat en herkomst. Vervolgens is met logistische regressieanalyse gecorrigeerd voor de onderlinge samenhang tussen de bevolkingskenmerken.

Vraagstellingen religie

De vraagstellingen om het aandeel kerkelijken vast te stellen zijn sterk bepalend voor de verdelingen (Oudhof en Pannekoek, 1988; Becker, 2003; Schmeets, 2010). In de CBS-enquêtes wordt doorgaans één vraag gesteld om te bepalen of een persoon zich rekent tot een kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering, waarbij een aantal categorieën wordt voorgelegd: rooms-katholiek, gereformeerd, Nederlands hervormd, PKN, islam, hindoe, boeddhist, jood en 'andere gezindte'. Dit is de zogenoemde eentrapsvraag. Bij een tweetrapsvraag wordt eerst gevraagd of men gelovig is en vervolgens vastgesteld tot welke religieuze groepering de gelovige behoort. Bij een dergelijke tweetrapsvraag is het aandeel religieuzen aanmerkelijk lager: in 2012 beschouwde 53 procent zich kerkelijk wanneer benaderd met de eentrapsvraagstelling (EBB), terwijl 31 procent gelovig was volgens de tweetrapsvraagstelling, die in het onderzoek Culturele Veranderingen, dat het CBS samen met het Sociaal en Cultureel Planbureau heeft uitgevoerd, is opgenomen.

Het CBS kent een lange traditie met de eentrapsvraag. In combinatie met de vervolgvraag naar het bijwonen van religieuze diensten heeft deze vraagstelling het voordeel dat daarmee het aantal randkerkelijken – de groep die zegt wel tot een religieuze groep te behoren, maar dat niet of nauwelijks in de praktijk brengt met het bijwonen van religieuze diensten – kan worden vastgesteld (Schmeets, 2010). Het bezoek aan religieuze diensten is vastgesteld op basis van de vraag hoe vaak men daaraan deelneemt: '1 keer per week of vaker', '2 tot 3 keer per maand', '1 keer per maand', 'minder dan 1 keer per maand' en 'zelden of nooit'. De personen die eerder hebben aangegeven niet tot een kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering te behoren zijn gevoegd bij de categorie 'zelden of nooit'. In dit artikel wordt het ten minste eens per maand bijwonen van religieuze diensten aangeduid als 'regelmatig kerkbezoek'.

Het CBS werkt aan een nieuwe vraagstelling om de religieuze betrokkenheid vast te stellen. De belangrijkste aanpassing is om in plaats van de driedeling bij de protestanten (PKN, Nederlands hervormd, gereformeerd) eerst te vragen of men christelijk is en vervolgens door te vragen waarbij een groot aantal christelijke stromingen worden voorgelegd.

---

2. Ontwikkelingen in religieuze betrokkenheid

Het aandeel personen van 15 jaar en ouder dat zegt tot een godsdienstige groepering te behoren, is in 2017 verder afgenomen tot iets minder dan de helft (49,3 procent). Eind jaren negentig rekende nog 60 procent zichzelf tot een kerkelijke gezindte of levensbeschouwing, in 2010 was dit percentage geslonken tot 54,7 om daarna elk jaar iets terug te lopen. Dat blijkt zowel uit de cijfers van de Enquête Beroepsbevolking (EBB) die in de periode 2010–2015 zijn verzameld (tabel 2.1) als uit gegevens van Sociale samenhang en Welzijn over de periode 2012–2017 (tabel 2.2).

Bijna een kwart (23,6 procent) van de bevolking van 15 jaar en ouder zegt katholiek te zijn. In totaal is 14,9 procent protestants: 6,4 procent is naar eigen zeggen Nederlands hervormd, 2,9 procent gereformeerd en 5,6 procent geeft aan tot de PKN te behoren (tabel 2.2). Deze verdeling is opmerkelijk aangezien de hervormde en gereformeerde kerken – samen met de Lutherse Kerk – in 2004 bijna allemaal zijn opgegaan in de PKN. Daarbij valt ook op dat de PKN in de periode 2010–2017 vrijwel stabiel is gebleven. Dit doet vermoeden dat een deel van de protestanten zich er niet van bewust is dat ze in feite tot de PKN behoren, of zich meer verbonden voelt met de gezindte waar ze voor de fusie toe behoorden. Verder is 5,1 procent van de bevolking moslim en rekt 5,6 procent zich tot een andere kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering.

Over de verdere samenstelling van de groep die zegt tot een 'andere gezindte' te behoren, is geen informatie beschikbaar. In diverse leefsituatie-onderzoeken die in het begin van de jaren negentig werden uitgevoerd, is wel een vervolgvraag hierover gesteld. Mede op basis van deze informatie is het aannemelijk dat tot de groep 'andere gezindte' veelal kleinere, orthodoxe, evangelische groepen behoren die zich niet rekenen tot de bredere protestantse kerken, evenals andere stromingen zoals humanisten en vrijmetselaars. Daarnaast bleek dat in de periode 2010–2015 ongeveer 0,1 procent joods, 0,6 procent hindoe en 0,5 procent boeddhist was. Deze verdeling van deze drie kleine geloofsgroepen wordt ook bevestigd op basis van gegevens van S&W voor de periode 2012–2017.

Vanaf 2012 is het aandeel dat behoort tot een geloofsgroep met 4 procentpunten afgenomen. De daling in de periode 2012–2017 wordt vooral teweeg gebracht door een afname bij de katholieken met 2 procentpunten en bij de Nederlands hervormden met krap 2 procentpunten. De PKN is stabiel gebleven en bij de gereformeerden en moslims zijn er minimale verschuivingen.

Een vergelijkbaar patroon is te zien op basis van de EBB, in de periode 2010–2015. Er is een afname van het aandeel van de volwassen bevolking dat zegt te behoren tot een kerk of religieuze groepering van 5 procentpunten, en dit is voornamelijk ten koste van de katholieken en hervormden. Ook zijn er parallellen met de uitkomsten van S&W in de geringe afname van zo'n 0,5 procentpunt bij de gereformeerden en een toename van zo'n 0,5 procentpunt bij de moslims. Voor een optimalere vergelijking van beide onderzoeken zijn de EBB-cijfers ook vergeleken met dezelfde leeftijdsafbakening vanaf 18 jaar. Dit heeft nagenoeg geen gevolgen. De afwijkingen voor het jaar 2017 zijn maximaal 0,4 procentpunten.

2.1 Kerkelijke gezindte

	Geen	Rooms-katholiek	Nederlands hervormd	Gereformeerd	Protestantse Kerk in Nederland	Islam	Ander gezindte
	% personen van 15 jaar en ouder						
2012	46,2	25,6	8,2	3,5	5,5	4,5	6,5
2013	46,2	26,4	7,4	3,5	5,9	4,7	5,9
2014	47,5	25,4	6,8	3,4	6,2	4,7	5,9
2015	48,2	25,3	6,9	3,1	5,3	4,6	6,5
2016	49,7	24,1	6,4	3,5	5,8	5,1	5,5
2017	50,7	23,6	6,4	2,9	5,6	5,1	5,6
2012/2017	48,1	25,1	7,0	3,3	5,7	4,8	6,0

2.2 Kerkelijke gezindte (EBB-cijfers)

	Geen	Rooms-katholiek	Nederlands hervormd	Gereformeerd	Protestantse Kerk in Nederland	Islam	Joods	Hindoe	Boeddhist	Ander gezindte
	% personen van 18 jaar en ouder									
2010	45,3	27,3	7,8	3,8	6,3	4,5	0,1	0,6	0,3	4,2
2011	46,8	26,5	7,2	3,7	5,9	4,7	0,1	0,6	0,3	4,2
2012	47,4	25,8	7,4	3,4	5,9	4,8	0,1	0,6	0,4	4,2
2013	46,9	26,3	7,3	3,5	5,3	4,8	0,1	0,7	0,4	4,8
2014	49,2	24,4	6,7	3,4	5,7	4,9	0,1	0,6	0,5	4,5
2015	50,1	23,7	6,5	3,3	5,7	4,9	0,1	0,6	0,4	4,6

3. Bezoek religieuze diensten

Niet alleen het bevolkingsdeel dat behoort tot een denominatie is afgenomen, ook het bezoek aan religieuze diensten is aanzienlijk gereduceerd. In 1971 ging nog 37 procent van de volwassen bevolking regelmatig – minstens eens per maand – naar een gebedsdienst. In de periode 1997–1999 was dit afgekald tot 23 procent, waarna het verder terugliep. Volgens de cijfers van de EBB bleek 17,9 procent van de bevolking in 2010 regelmatig naar de kerk, moskee of synagoge te gaan, in 2015 was dit 16,4 procent. De cijfers van S&W laten voor 2012 tot 2017 eveneens een daling zien, en wel van 17,3 naar 15,5 procent van de 15-plussers. Van hen begeeft bijna 10 procent zich in 2017 wekelijks naar een gebedsdienst, ruim 3 procent doet dit meerdere keren per maand en krap 3 procent een keer per maand. Bijna 7 procent gaat minder dan 1 keer per maand. Ruim drie kwart van de bevolking (78 procent) gaat zelden of nooit naar een religieuze dienst.¹⁾

3.1 Bezoek religieuze diensten (EBB-cijfers)

	1 keer per week of vaker	2 tot 3 keer per maand	1 keer per maand	Minder dan 1 keer per maand	Zelden of nooit
	% personen van 18 jaar en ouder				
2010	10,1	4,0	3,8	8,0	74,0
2011	10,4	3,7	3,3	7,5	75,0
2012	10,1	3,4	3,3	6,9	76,3
2013	10,1	3,6	3,1	6,9	76,4
2014	10,0	3,4	3,0	7,0	76,6
2015	9,9	3,5	3,1	6,4	77,2

3.2 Bezoek religieuze diensten

	1 keer per week of vaker	2 tot 3 keer per maand	1 keer per maand	Minder dan 1 keer per maand	Zelden of nooit
	% personen van 15 jaar en ouder				
2012	10,3	3,2	3,7	8,0	74,8
2013	9,8	3,6	3,0	7,2	76,4
2014	10,0	3,5	3,2	7,1	76,2
2015	9,8	3,7	3,0	6,9	76,6
2016	9,2	3,4	2,9	7,0	77,5
2017	9,6	3,2	2,8	6,6	77,8
2012/2017	9,8	3,4	3,1	7,1	76,5

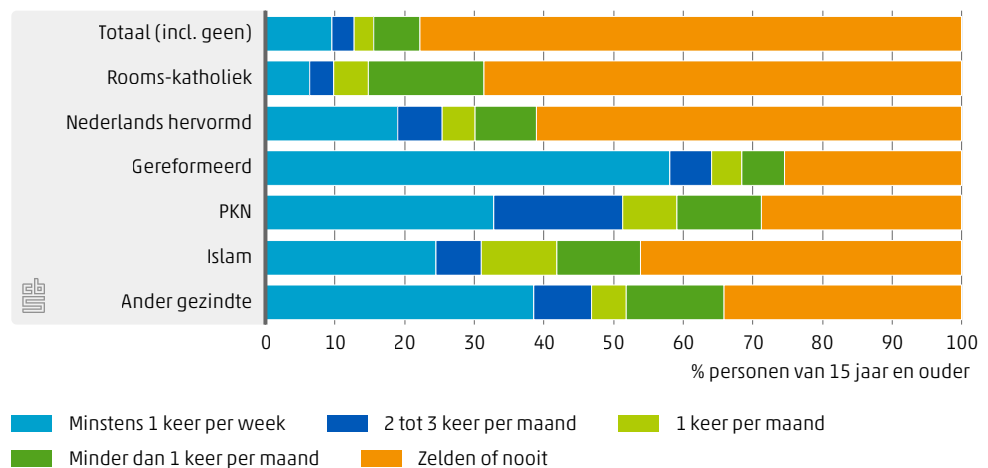
¹⁾ De cijfers zonder de 15- tot 18-jarigen resulteert in twee gevallen tot een aanpassing van 0,2 procentpunten, in alle andere gevallen is dat 0,1 of 0,0 procentpunten.

De frequentie van het bezoek verschilt sterk per gezindte. Katholieken bezoeken van de meest voorkomende religies in Nederland het minst vaak regelmatig een gebedsdienst: 14 procent in 2017. Bij de hervormden is dat met 30 procent al een stuk hoger, terwijl dat bij de PKN-ers met 60 procent hier weer het dubbele van is. De gereformeerden spannen de kroon, van hen gaan bijna zeven op de tien regelmatig naar de kerk, bijna zes op de tien doen dat wekelijks. Van de moslims brengt 42 procent minstens een keer per maand een bezoek aan een moskee.

De meest recente cijfers op basis van de EBB dateren van 2015. Het beeld van het bezoek van diensten bij katholieken, hervormden, gereformeerden, PKN-ers en moslims dat hieruit naar voren komt, is vergelijkbaar met dat van S&W. Uit de EBB blijkt verder dat van de boeddhisten 20 procent en van de hindoes 16 procent regelmatig een religieuze dienst bijwoont. Bij de aanhangers van andere levensbeschouwingen is dat 58 procent.

De cijfers over een langere periode, van 2012 tot en met 2017, wijken maar ten dele af van het patroon in 2017. Het regelmatige kerkbezoek is in 2017 ten opzichte van de hele periode met 0,8 procentpunt afgenomen. De daling komt geheel voor rekening van de katholieken waar dit met 1,7 procentpunt is teruggelopen. Bij de moslims is het moskeebezoek gelijk gebleven en bij de protestantse groepen is het deel dat regelmatig een dienst bijwoont iets toegenomen.

3.3 Bezoek religieuze diensten naar kerkelijke gezindte, 2017

4. Religieuze betrokkenheid van bevolkingsgroepen

Vanaf 2010 is het percentage van de bevolking dat zich rekent tot een kerk of levensbeschouwelijke groep met 6 procentpunten verminderd, van 55 naar 49. Dat blijkt uit de combinatie van de twee onderzoeken: EBB en S&W. In welke mate verschillen bevolkingsgroepen in de religieuze betrokkenheid?

De meest recente cijfers (S&W) tonen aan dat van de vrouwen in 2017 de meerderheid (54 procent) behoort tot een geloofsgroep, terwijl dat van de mannen een minderheid (48 procent) is (tabel 4.1). Het sekseverschil komt vooral door het grotere deel van de vrouwen dat zich rekent tot een van de protestantse groeperingen.

Het aandeel kerkelijken in 2017 varieert sterk per leeftijdsgroep. Van de 18- tot 25-jarigen behoort een op de drie tot een religieuze groepering, op afstand gevolgd door de 25- tot 35-jarigen met 40 procent, en de 15- tot 18-jarigen met 43 procent. Vervolgens neemt het aandeel toe van 47 procent bij de 35- tot 45-jarigen tot 71 procent bij de 75-plussers. Bij de rooms-katholieken is in grote lijnen hetzelfde patroon te zien, met een variatie van 11 procent in de leeftijdsgroep van 15 tot 18 jaar, tot 37 procent bij de 75-plussers. Bij de protestanten is het verschil naar leeftijd kleiner. Zo varieert het aandeel protestanten in de vijf leeftijdsgroepen tot 55 jaar van 9 tot 13 procent. Vervolgens neemt het toe bij de drie oudste groepen van 17 tot 29 procent. Ook is er weinig verschil, met een variatie van 7 tot 9 procent, in het aandeel moslims in de groepen tot 45 jaar. Boven deze leeftijd neemt het aandeel af tot minder dan 5 procent.

De burgerlijke staat is een verdere ingang om verschillen in religieuze betrokkenheid te beschrijven. Ongehuwden rekenen zich met 35 procent het minst vaak tot een denominatie, bij weduwen en weduwnaars is het aandeel met 67 procent bijna twee keer zo hoog. Een ongehuwde zegt relatief vaak tot de PKN te behoren, een gescheiden persoon is betrekkelijk vaak Nederlands hervormd of katholiek.

De religieuze binding neemt af met het opleidingsniveau. Bij de groep die alleen basisonderwijs heeft afgerond, is 64 procent godsdienstig, bij de academici is dat 37 procent. Dit graduele patroon wordt echter niet aangetroffen bij de verdeling over de religieuze groepen. Bij de katholieken is er een duidelijke driedeling: van het laagste (basis en vmbo), via het middelbare naar het hoogste opleidingsniveau (hbo/wo). Bij de protestanten valt op dat het aandeel PKN-ers toeneemt bij de hoger opgeleiden. Blijkbaar zijn hoger opgeleiden zich er meer bewust van dat ze tot de PKN behoren, en houden lager opgeleiden vaker vast aan de traditionele kerken, zoals de Nederlands hervormde en gereformeerde. De sterkste verschillen doen zich voor bij de islam: 11 procent van de groep met alleen basisonderwijs is hier aanhanger van, tegen krap 3 procent van de hoogst opgeleiden.

De migratieachtergrond is sterk onderscheidend. Ruim driekwart van de personen met een niet-westerse migratieachtergrond behoort tot een religieuze groep. Van hen is 41 procent moslim, 15 procent katholiek, 5 procent protestant en 17 procent rekt zich tot een andere religieuze groepering. Bijna de helft van de mensen met een westerse migratieachtergrond behoort tot een religieuze groep, voor een belangrijk deel zijn ze katholiek. Degenen met een Nederlandse achtergrond zijn bovengemiddeld vaak protestants.

De bevindingen voor 2017 komen voor een belangrijke deel overeen met de uitkomsten voor de hele periode 2012–2017 die gebaseerd zijn op bijna 46 duizend 15-plussers (tabel B.1). Dat betekent dat de bevolkingsgroepen zich ook onderscheiden in de religieuze betrokkenheid over een langere periode. Leggen we cijfers van 2012 naast die van 2017 dan zien we dat de verschillen tussen de bevolkingsgroepen nauwelijks zijn veranderd. De afname van het deel dat zich rekt tot een kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke

4.1 Religieuze betrokkenheid naar achtergrondkenmerken, 2017

	Kerkelijke gezindte						Regelmatig bezoek religieuze diensten	
	Geen	Rooms-Katholiek	Nederlands hervormd	Gereformeerd	PKN	Islam	Ander gezindte	
% personen van 15 jaar en ouder								
Totaal	50,7	23,6	6,4	2,9	5,6	5,1	5,6	15,5
Geslacht								
Man	53,8	23,2	5,9	2,6	4,5	5,4	4,6	14,1
Vrouw	47,8	24,0	6,9	3,3	6,7	4,9	6,5	17,0
Leeftijd								
15 tot 18 jaar	56,5	16,4	2,0	2,8	7,0	8,0	7,3	18,2
18 tot 25 jaar	67,2	10,6	1,8	2,3	5,4	6,5	6,3	12,6
25 tot 35 jaar	59,6	14,6	3,1	2,8	4,7	9,4	5,7	12,0
35 tot 45 jaar	53,1	20,1	4,0	3,7	4,2	7,6	7,2	14,9
45 tot 55 jaar	50,6	26,5	6,1	2,0	4,6	4,8	5,3	11,9
55 tot 65 jaar	47,7	27,7	7,9	3,4	5,7	2,5	5,2	13,1
65 tot 75 jaar	42,0	32,3	11,1	2,7	6,1	1,3	4,6	17,0
75 jaar en ouder	28,5	37,4	14,7	4,2	10,4	1,4	3,4	34,0
Burgerlijke staat								
Gehuwd	41,8	26,7	8,8	4,2	6,9	5,6	5,9	20,5
Gescheiden	51,3	26,4	5,4	1,7	2,7	6,7	5,7	8,8
Weduwe/weduwnaar	32,5	36,7	12,6	3,0	8,4	2,1	4,7	26,9
Ongehuwd	65,0	16,8	2,6	1,7	4,3	4,5	5,2	9,1
Onderwijsniveau								
Basisonderwijs	35,8	29,5	9,3	3,2	3,5	11,4	7,3	19,6
Vmbo, avo onderbouw, mbo 1	43,2	29,0	8,2	4,3	5,2	5,2	4,9	18,6
Mbo 2,3,4, havo, vwo	52,0	23,7	6,5	2,6	5,5	4,6	5,2	14,3
Hbo-, wo-bachelor	58,3	18,4	5,2	2,3	7,3	2,7	5,8	13,8
Hbo-, wo-master, doctor	62,7	17,4	3,0	2,6	6,3	2,5	5,5	11,6
Migratieachtergrond								
Nederlandse achtergrond	54,9	24,2	7,5	3,6	6,1	0,1	3,5	13,8
Westerse migratieachtergrond	50,7	29,1	3,7	1,1	4,0	3,2	8,2	11,2
Niet-westerse migratieachtergrond	22,9	14,5	1,2	0,0	3,8	40,6	17,1	31,6

groepering is krap 2 procentpunten. Dit gaat iets meer ten koste van de hervormden (-1,1 procent), dan van de katholieken (-0,5 procent). Verder is de daling bovengemiddeld bij de 15- tot 18-jarigen, terwijl er een lichte stijging is bij de 75-plussers en de verweduwen.

In lijn met een iets groter aandeel dat zegt te behoren tot een kerkelijke gezindte of religieuze groepering, zijn vrouwen iets vaker regelmatige bezoekers van een religieuze dienst dan mannen: 17 tegen 14 procent. Een op de drie 75-plussers gaat nog regelmatig naar een dienst, bij alle andere leeftijdsgroepen is dat minder dan een op de vijf. Van de 15- tot 18-jarigen doet dat 18 procent en van de 65- tot 75-jarigen 17 procent. Bij de overige leeftijdsgroepen blijft percentage dit beperkt van 12 tot 15.

Een verweduwd persoon neemt met ruim een kwart bovengemiddeld regelmatig deel aan een religieuze dienst. Dat geldt eveneens voor gehuwden van wie ruim een op de vijf minstens een keer per maand een dienst bijwoont. Bij een gescheiden en ongehuwde persoon is dat minder dan een op de tien.

Ook opleiding is onderscheidend voor de bezoek aan een kerk, moskee of synagoge. Waar 20 procent van de laagst opgeleiden nog op regelmatige basis een dienst bijwoont, is dat met 12 procent bij de academici beduidend minder het geval.

De migratieachtergrond is ook bij het praktiseren van het geloof sterk bepalend. Bijna een op de drie personen met een niet-westerse achtergrond gaat regelmatig naar een kerk, moskee of synagoge. Bij personen met een Nederlandse (14 procent) of westerse achtergrond (11 procent) is dit veel minder het geval.

In tabel B.1 is de religieuze betrokkenheid uitgesplitst voor alle personen die in de periode 2012-2017 hebben meegedaan aan S&W. Het beeld komt sterk overeen met dat van 2017: waar groepen in 2017 divergeerden, is dat ook voor de hele periode 2012-2017 het geval.

Een nadere detaillering waarbij de relatie met leeftijd, burgerlijks staat, opleiding en migratieachtergrond apart voor mannen en vrouwen is nagegaan, leert dat het jonge mannen vaker regelmatig een religieuze dienst bijwonen dan jonge vrouwen, maar dat bij de oudere leeftijdsgroepen omgekeerd is: oudere vrouwen bezoeken vaker een gebedshuis dan oudere mannen (tabel 4.2). Vooral groot is het interactie-effect, de verschillende werking van geslacht, bij migratieachtergrond: waar bij de mensen met een Nederlandse achtergrond vrouwen vaker dan mannen (17 versus 13 procent) naar een dienst gaan, is er geen sekseverschil bij personen met een westerse achtergrond (12 versus 11 procent) en gaat van de groep met een niet-westerse achtergrond een fors groter deel van de mannen naar een religieuze dienst dan van de vrouwen (36 versus 26 procent).

4.2 Regelmatig bezoek religieuze diensten naar geslacht, 2012/2017

	Man	Vrouw	Totaal
	% personen van 15 jaar en ouder		
Totaal	15,6	17,1	16,3
Leeftijd			
15 tot 18 jaar	20,8	16,6	18,7
18 tot 25 jaar	12,6	13,5	13,0
25 tot 35 jaar	12,9	12,9	12,9
35 tot 45 jaar	13,0	14,2	13,6
45 tot 55 jaar	13,1	14,0	13,6
55 tot 65 jaar	14,6	15,8	15,2
65 tot 75 jaar	18,9	22,1	20,5
75 jaar en ouder	30,4	32,9	31,8
Burgerlijke staat			
Gehuwd	20,4	20,4	20,4
Gescheiden	9,8	11,1	10,5
Weduwe/weduwenaar	25,0	28,4	27,6
Ongehuwd	9,9	11,1	10,4
Onderwijsniveau			
Basisonderwijs	21,0	19,7	20,3
Vmbo, avo onderbouw, mbo 1	18,6	20,8	19,8
Mbo 2,3,4, havo, vwo	14,5	16,6	15,5
Hbo-, wo-bachelor	13,5	14,4	14,0
Hbo-, wo-master, doctor	11,9	10,7	11,4
Migratieachtergrond			
Nederlandse achtergrond	13,3	16,5	14,9
Westerse migratieachtergrond	11,3	11,7	11,5
Niet-westerse migratieachtergrond	36,0	26,4	31,2

5. Verschillen in religieuze betrokkenheid nader bekeken

De vijf onderscheiden bevolkingskenmerken (geslacht, leeftijd, burgerlijke staat, opleidingsniveau en migratieachtergrond) zijn ook onderling aan elkaar gerelateerd. Zo zijn de oudste leeftijdsgroepen vaker lager opgeleid, en zijn mensen met een niet-westerse migratieachtergrond en ongehuwden gemiddeld jonger. Om hiermee rekening te houden is een logistische regressieanalyse uitgevoerd over de periode 2012–2017 (tabel B.2). Vrouwen maken vaker deel uit van een kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering dan mannen (odds ratio: 0,85). Ze zijn iets vaker katholiek, Nederlands hervormd, PKN-er, en tot een 'andere geloofsgroep' behorend, terwijl ze iets minder dikwijls gereformeerd en moslim zijn. Leeftijd is sterk onderscheidend. Hoewel het aandeel dat zich tot een religieuze groep rekent nauwelijks verschilt tussen de leeftijdsgroepen tot 45 jaar, neemt dit daarna sterk toe. De kans dat men katholiek of hervormd is, stijgt met

het vorderen van de leeftijd. Bij de PKN-ers is deze kans groter bij de jongeren, vooral 15 tot 18-jarigen, en 65-plussers, en iets kleiner bij de middelbare leeftijdsgroepen. Bij de gereformeerde kerken is de kans daartoe te behoren vooral hoog onder jongeren van 15 tot 25 jaar. Ook bij moslims is dit onder de 15- tot -25 jarigen bovengemiddeld, waarna dit per leeftijdsgroep steeds verder afneemt.

Een gescheiden of ongehuwde persoon behoort minder dikwijls tot een geloofsgroep dan een gehuwde of een verweduwde. De correctie voor andere kenmerken, zoals leeftijd, zorgt er dus voor dat een verweduwde zich niet langer onderscheidt van een gehuwde. Dat geldt niet alleen of ze tot een geloofsgroep behoren, maar ook voor welke groep dat betreft. Gescheiden en ongehuwde personen zijn bij alle religies ondervertegenwoordigd, met uitzondering van de ongehuwden bij de katholieken.

Van de laagst opgeleiden (basisonderwijs en vmbo) behoort het merendeel tot een religieuze groep. Daarna neemt het aandeel met het stijgen van het onderwijsniveau af. Dit gaat gepaard met een reductie van het aandeel katholieken, hervormden, en moslims. Bij de gereformeerden neemt alleen onder academici het aandeel af dat zichzelf als gereformeerd bestempeld en bij de PKN neemt de kans zich tot deze kerk te rekenen juist toe naarmate het opleidingsniveau hoger is.

De migratieachtergrond is sterk bepalend voor de religieuze betrokkenheid. Personen met een niet-westerse migratieachtergrond maken relatief vaak deel uit van een geloofsgenootschap, gevolgd door personen met een westerse achtergrond. De niet-westeren zijn hoofdzakelijk moslim, maar zijn ook bij de 'andere geloofsgroep' oververtegenwoordigd. Dit geldt ook, maar in veel minder sterke mate, voor de personen met een westerse achtergrond, die bovendien bovengemiddeld tot de katholieke kerk behoren.

Bevolkingsgroepen onderscheiden zich ook in de mate waarin ze regelmatig –minstens maandelijks – een religieuze dienst bijwonen. De uitzondering hierop is geslacht: als gevolg van de correctie is er geen verschil meer tussen mannen en vrouwen. Het bezoek aan een dienst neemt toe bij oudere leeftijdsgroepen. Een gehuwde of verweduwde persoon gaat vaker regelmatig naar een kerk, moskee of synagoge dan een gescheiden of ongehuwde persoon. Ook doen lager opgeleiden dit iets vaker dan hoger opgeleiden. En wederom maakt vooral de migratieachtergrond het verschil: is die niet-westeren, dan is de kans veel groter dat op reguliere basis diensten worden bijgewoond dan wanneer er sprake is van een westerse migratieachtergrond of vooral Nederlandse achtergrond. Hoewel personen met een westerse achtergrond vaker tot een kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering behoren dan personen met een Nederlandse achtergrond, gaat daar een kleiner deel van naar een religieuze dienst.

Aangezien zowel het behoren tot een godsdienstige groepering als het de deelname aan religieuze diensten verschilt naar achtergrondkenmerken, wordt in een vervolgstap nagegaan of de verschillende groepen zich ook onderscheiden indien een verdeling wordt gemaakt tussen de mensen die per religie wel of niet praktiserend zijn, dit wil zeggen regelmatig naar een religieuze dienst gaan. Dit levert een verdeling in dertien groepen op (tabel B.3). Wat blijkt is dat vrouwen vaker regelmatig religieuze diensten bijwonen dan mannen, maar dat dat niet geldt voor vrouwen die zeggen tot de gereformeerde kerk te behoren. Daarnaast gaat van de vrouwen een kleiner deel regelmatig naar de moskee dan van de mannen. Voorts valt af te lezen dat alle leeftijdsgroepen, en vooral de jongeren, minder dikwijls naar een katholieke dan naar een protestantse dienst gaan, met uitzondering van de 75-plussers waar het tegenovergestelde het geval is. Het moskeebezoek neemt geleidelijk per oudere leeftijdsgroep af. Tevens valt op dat een groter deel van de mensen met een migratieachtergrond gaat naar een katholieke kerkdienst dan van de mensen met een Nederlandse achtergrond. Bij het bijwonen van een protestantse dienst geldt het tegenovergestelde.

6. Conclusie

In dit artikel is een beeld geschetst van de religieuze betrokkenheid van een aantal bevolkingsgroepen in Nederland. In 2017 rekt 49 procent van de bevolking van 15 jaar en ouder zich tot een kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering, echter slechts 16 procent bezoekt regelmatig een religieuze dienst.

Katholieken vormen met 24 procent de grootste geloofsgroep in Nederland. Het aandeel dat regelmatig naar de kerk gaat ligt bij deze groep met 18 procent veel lager dan bij de andere geloofsrichtingen. Dit betekent dat ook in 2017 onder katholieken nog veel randkerkelijken zijn: ze beschouwen zichzelf weliswaar als katholiek, maar brengen dat nauwelijks in de praktijk door het regelmatig bijwonen van een kerkdienst. Protestantenvormen met 15 procent de tweede grote geloofsrichting. De kerkgang ligt hier een stuk hoger dan bij de katholieken. Van de gereformeerden gaat 65 procent regelmatig naar de kerk, bij de PKN-ers is dat 58 procent en van de hervormden 28 procent. De islam is met een aanhang van 5 procent van de bevolking van 15 jaar en ouder de derde geloofsgroep. Van de moslims gaat 42 procent regelmatig naar een gebedsdienst.

Vrouwen, ouderen, gehuwden en verweduwd personen, lager opgeleiden en mensen met een niet-westerse migratieachtergrond hebben een beduidend grotere betrokkenheid bij religie dan mannen, jongeren, gescheiden en ongehuwde personen, hoger opgeleiden, en mensen met een westerse of Nederlandse achtergrond. Dit globale beeld behoeft echter nadere nuancering. Zo gaan vrouwen met een Nederlandse achtergrond vaker naar een religieuze dienst, maar is er nauwelijks een sekseverschil bij de groep met een westerse achtergrond en gaat van de niet-westersen een beduidend groter deel van de mannen naar een religieuze dienst.

In de afgelopen zes jaar is het aandeel dat tot een religieuze groep behoort met 4 procentpunten teruggelopen. Het gaat om een langzame, maar gestage afname, die vooral ten koste is gegaan van het aandeel katholieken en hervormden. Bij de islam was er sprake van een lichte toename met een half procentpunt. Een schatting van het totale aantal moslims in de Nederlands bevolking is lastig. Indien de 5 procent (van de 15-plussers) aanhangers van de islam ook voor 0- tot 15-jarigen zou gelden, dan zouden er in Nederland zo'n 800 duizend moslims wonen. In de periode 2012–2017 was echter ruim een op de tien van de 15- tot 18-jarigen een moslim. Dat komt vooral doordat personen met een niet-westerse migratieachtergrond gemiddeld jonger zijn. Het is dus aannemelijk dat de 800 duizend een onderschatting is en dat er in Nederland meer moslims zijn (zie ook Huijnk, 2018). Geconcludeerd kan worden dat secularisering in Nederland dus vooral door katholieken en hervormden wordt gedragen, geloofsgroepen die zich tevens kenmerken door een betrekkelijk lage participatie in gebedsdiensten. Behoudens enkele uitzonderingen is de secularisering in de periode 2012–2017 ook te zien bij de desbetreffende bevolkingsgroepen.

Voor een totaalbeeld over wie wel en wie niet religieus is, is het niet afdoende dat iemand zichzelf rekent tot een religieuze of levensbeschouwelijke groep. Er dient ook te worden gekeken naar wie wel en wie niet het geloof in de praktijk brengt door het regelmatig bijwonen van religieuze diensten. In vervolgonderzoek wordt nagegaan in welke mate het behoren tot en het al dan niet praktiseren gevolgen heeft voor het meedoen met en het vertrouwen hebben in de samenleving.

Literatuur

Aarts, O. (2010). *Religious Diversity and Religious Involvement: A Study of Religious Markets in Western Societies at the End of the Twentieth Century*. Nijmegen, Universiteit Nijmegen.

Becker, J. (2003). De vaststelling van de kerkelijke gezindte in enquêtes. 40% of 60% buitenkerkelijken? Werkdocument 92. Den Haag: SCP.

Bekkers, R., T. Schuyt en B. Gouwenberg (red.) (2017). *Geven in Nederland, 2017*. Amsterdam: Lenthe.

Coumans, M. (2014). Meer religie, meer welzijn? *Bevolkingstrends*, juli 2014.

De Hart, J. (2013). *Zwevende gelovigen*. SCP: Den Haag.

De Hart, J. (2014). *Geloven binnen en buiten verband*. Den Haag: SCP.

Van Herten, M. (2009). Het aantal islamieten in Nederland. In: Schmeets, H. en van der Bie, R. (red.) *Religie aan het begin van de 21ste eeuw*. Den Haag/Heerlen: CBS, 35–40.

Huijnk, W. (2018). *De religieuze beleving van moslims in Nederland*. Den Haag: SCP.

Knippenberg, H. (1992). De religieuze kaart van Nederland: omvang en geografische spreiding van de godsdienstige gezindten vanaf de Reformatie tot heden. Assen/Maastricht: Van Gorcum.

Otten, F., K. Arts en R. Lok (2013). Protestantse ethiek en financiële positie. *ESB* 98 (9673), 704–707.

Oudhof J. en J. Pannekoek (1988). De vraag naar kerkelijke gezindte: een methodologisch dilemma. *Sociaal-Culturele Berichten*, 88-2. Voorburg/Heerlen, CBS.

Putnam, R.D. en D.E. Campbell (2012). *American Grace. How Religion Divides and Unites Us*. New York: Simon & Schuster.

Schmeets, H. (2010). Het belang van de religieuze binding in sociale statistieken. *Tijdschrift voor Religie, Recht en Beleid*, 1 (3), 29–41.

Schmeets, H. (2013). Het belang van religie voor sociale samenhang. *Bevolkingstrends*, december 2013.

Schmeets, H. en F. Peters (2016). De rol van religie in orgaandonatie. *Tijdschrift voor Religie, Recht en Beleid*, 7 (3), 24–35.

Stark, R. en L. R. Iannaccone (1994). A supply-side reinterpretation of the secularization of Europe. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 33 (3), 230–252.

Te Grotenhuis, H.F. en P. Scheepers (2001). Churches in Dutch: Causes of religious disaffiliation in the Netherlands, 1937–1995. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40 (4), 591–606.

Van der Bie, R. (2009). Kerkelijkheid en kerkelijke diversiteit, 1889–2008. In: Schmeets, H. en R. van der Bie (red.) *Religie aan het begin van de 21e eeuw*. Den Haag/Heerlen: CBS, 13–25.

StatLine

CBS Statline (2018). [Kerkelijke gezindte en kerkbezoek; vanaf 1849; 18 jaar en ouder](#).

Bijlagen

B.1 Religieuze betrokkenheid naar achtergrondkenmerken, 2012/2017

	Kerkelijke gezindte							Regelmatig bezoek religieuze diensten
	Geen	Rooms- Katholiek	Nederlands hervormd	Gereformeerd	PKN	Islam	Ander gezindte	
personen van 15 jaar en ouder								
Totaal	48,1	25,1	7,0	3,3	5,7	4,8	6,0	16,3
Geslacht								
Man	50,9	23,9	6,4	3,4	5,1	4,9	5,4	15,6
Vrouw	45,3	26,2	7,7	3,3	6,3	4,6	6,6	17,1
Leeftijd								
15 tot 18 jaar	53,6	15,3	2,4	3,9	6,7	11,1	7,1	18,7
18 tot 25 jaar	61,4	14,2	2,4	3,4	4,9	8,3	5,3	13,0
25 tot 35 jaar	58,2	16,3	3,5	3,1	4,5	7,9	6,5	12,9
35 tot 45 jaar	52,3	21,7	4,5	3,5	4,6	6,8	6,7	13,6
45 tot 55 jaar	48,2	27,4	6,6	2,8	4,9	4,1	6,2	13,6
55 tot 65 jaar	43,1	30,6	9,2	3,4	6,0	1,8	5,9	15,2
65 tot 75 jaar	38,0	33,3	11,9	3,2	7,4	1,0	5,2	20,5
75 jaar en ouder	27,7	37,6	15,3	4,4	9,5	0,7	4,8	31,8
Burgerlijke staat								
Gehuwd	40,4	28,3	9,1	4,3	6,9	4,8	6,2	20,4
Gescheiden	49,5	25,8	6,5	2,0	3,7	4,9	7,5	10,5
Weduwe/weduwnaar	30,4	38,0	14,1	3,8	7,7	1,4	4,6	27,6
Ongehuwd	61,0	18,4	3,2	2,3	4,4	5,3	5,5	10,4
Onderwijsniveau								
Basisonderwijs	35,2	30,1	8,7	2,9	4,1	11,7	7,4	20,3
Vmbo, avo onderbouw, mbo 1	40,7	29,2	9,8	4,4	5,7	5,1	5,3	19,8
Mbo 2,3,4, havo, vwo	49,0	24,9	6,7	3,4	5,6	4,4	5,9	15,5
Hbo-, wo-bachelor	55,6	21,0	5,5	3,0	6,7	2,3	5,9	14,0
Hbo-, wo-master, doctor	62,0	18,9	3,7	1,9	6,2	1,7	5,6	11,4
Migratieachtergrond								
Nederlandse achtergrond	51,6	26,1	8,1	4,0	6,2	0,1	3,9	14,9
Westerse migratieachtergrond	48,9	29,3	4,6	1,1	4,7	2,4	8,9	11,5
Niet-westerse migratieachtergrond	22,3	14,2	1,1	0,5	3,4	40,5	18,0	31,2

B.2 Samenhang religieuze betrokkenheid met achtergrondkenmerken, 2012/2017

		Kerkelijke gezindte						Regelmatig bezoek religieuze diensten	
		Geen	Rooms-Katholiek	Nederlands hervormd	Gereformeerd	PKN	Islam	Ander gezindte	
Geslacht	Wald	61,9***	8,2**	6,4 *	4,8 *	37,0 ***	12,1 ***	27,7***	3,1
Man (ref.)									
Vrouw	OR	0,85***	1,07**	1,11 *	0,89 *	1,30 ***	0,81 ***	1,25***	1,05
Leeftijd	Wald	443,3***	494,9***	219,5 ***	135,5 ***	182,5 ***	350,4 ***	7,2	581,8***
15 tot 18 jaar (ref.)									
18 tot 25 jaar	OR	1,10	1,06	1,08	0,94	0,51 ***	1,14	0,74*	0,66***
25 tot 35 jaar	OR	1,01	1,37***	1,63 **	0,59 **	0,36 ***	0,70 **	0,79	0,47***
35 tot 45 jaar	OR	0,96	1,86***	1,66 **	0,43 ***	0,32 ***	0,34 ***	0,79	0,37***
45 tot 55 jaar	OR	0,83**	2,43***	2,19 ***	0,28 ***	0,34 ***	0,20 ***	0,78*	0,37***
55 tot 65 jaar	OR	0,70***	2,70***	2,74 ***	0,29 ***	0,41 ***	0,11 ***	0,84	0,42***
65 tot 75 jaar	OR	0,61***	2,82***	3,28 ***	0,24 ***	0,53 ***	0,09 ***	0,79	0,59***
75 jaar en ouder	OR	0,39***	3,19***	4,13 ***	0,33 ***	0,75 *	0,08 ***	0,81	1,08
Burgerlijke staat	Wald	658,6***	20,8***	82,7 ***	208,2 ***	108,2 ***	324,3 ***	29,0***	699,1***
Gehuwd (ref.)									
Gescheiden	OR	1,64***	0,84***	0,72 ***	0,49 ***	0,54 ***	0,69 ***	1,07	0,43***
Weduwe/weduwenaar	OR	1,06	1,07	0,97	0,83	0,82 *	1,04	0,84	0,94
Ongehuwd	OR	2,02***	0,96	0,58 ***	0,27 ***	0,57 ***	0,19 ***	0,74***	0,33***
Onderwijsniveau	Wald	429,4***	220,3***	113,2 ***	53,2 ***	97,3 ***	189,0 ***	11,8*	37,0***
Basisonderwijs (ref.)									
Vmbo, avo onderbouw, mbo 1	OR	1,03	0,96	1,12	1,29 *	1,45 ***	0,59 ***	0,93	1,19***
Mbo 2,3,4, havo, vwo	OR	1,31***	0,82***	0,88	1,00	1,83 ***	0,41 ***	1,06	1,08
Hbo-, wo-bachelor	OR	1,62***	0,65***	0,70 ***	0,84	2,31 ***	0,28 ***	1,18*	1,05
Hbo-, wo-master, doctor	OR	2,18***	0,55***	0,48 ***	0,54 ***	2,22 ***	0,17 ***	1,06	0,86*
Migratieachtergrond	Wald	1 626,4***	197,4***	195,9 ***	172,2 ***	36,5 ***	1 775,2 ***	1 188,7***	1 002,1***
Nederlandse achtergrond (ref.)									
Westerse migratieachtergrond	OR	0,89**	1,16***	0,56 ***	0,29 ***	0,75 ***	29,39 ***	2,37***	0,74***
Niet-westerse migratieachtergrond	OR	0,21***	0,55***	0,18 ***	0,10 ***	0,64 ***	648,12 ***	5,67***	3,31***
Constante		0,83**	0,20***	0,05 ***	0,18 ***	0,09 ***	0,01 ***	0,05***	0,44***
Nagelkerke R-kwadraat		14,6	6,1	8,8	5,8	3,1	61,6	7,9	10,2

* p < 0,05

** p < 0,01

*** p < 0,001

B.3 Kerkelijke gezindte naar (wel/geen) regelmatig bezoek religieuze diensten naar achtergrondkenmerken, 2012/2017¹⁾

Regelmatig bezoek religieuze diensten	Geen	Rooms-Katholiek		Nederlands hervormd		Gereformeerd		PKN		Islam		Ander gezindte		Totaal
		Wel	Geen	Wel	Geen	Wel	Geen	Wel	Geen	Wel	Geen	Wel	Geen	
% personen van 15 jaar en ouder														
Totaal	48,7	4,1	20,8	1,9	5,0	2,2	1,1	3,3	2,4	1,9	2,7	2,9	3,0	100
Geslacht														
Man	51,5	3,4	20,3	1,7	4,6	2,2	1,2	2,9	2,2	2,8	2,0	2,6	2,7	100
Vrouw	46,0	4,8	21,2	2,2	5,5	2,2	1,0	3,7	2,6	1,1	3,3	3,2	3,3	100
Leeftijd														
15 tot 18 jaar	54,4	1,6	13,7	0,8	1,7	3,3	0,5	4,1	2,7	5,2	5,2	3,8	3,1	100
18 tot 25 jaar	62,0	1,1	13,2	1,1	1,3	2,7	0,7	2,5	2,5	3,6	4,3	2,1	3,1	100
25 tot 35 jaar	58,8	1,2	15,0	1,4	2,1	2,2	0,9	2,5	2,0	2,7	4,9	2,9	3,5	100
35 tot 45 jaar	52,7	2,0	19,6	1,3	3,1	2,5	1,0	2,5	2,1	2,3	4,1	3,0	3,7	100
45 tot 55 jaar	48,8	2,8	24,3	1,6	5,1	1,7	1,0	2,7	2,1	1,8	2,1	3,0	3,0	100
55 tot 65 jaar	43,9	4,1	26,2	1,9	7,2	2,0	1,3	3,4	2,4	0,7	1,0	3,0	2,7	100
65 tot 75 jaar	38,8	7,7	24,9	3,0	8,8	1,9	1,4	4,6	2,8	0,6	0,4	2,7	2,4	100
75 jaar en ouder	28,0	14,8	22,5	5,0	10,2	2,6	1,8	6,1	3,4	0,4	0,4	2,8	2,0	100
Burgerlijke staat														
Gehuwd	41,0	4,8	23,3	2,7	6,3	3,1	1,2	4,3	2,6	2,0	2,6	3,6	2,6	100
Gescheiden	50,3	3,3	22,2	0,8	5,7	0,5	1,5	1,9	1,8	1,3	3,3	2,8	4,6	100
Weduwe/weduwenaar	30,6	13,2	24,5	4,5	9,6	2,0	1,7	4,7	3,1	0,6	0,9	2,6	2,0	100
Ongehuwd	61,6	1,9	16,5	0,8	2,3	1,5	0,8	2,2	2,2	2,1	2,9	2,0	3,3	100
Onderwijsniveau														
Basisonderwijs	36,0	5,2	24,5	2,2	6,5	1,8	1,2	2,3	1,8	5,3	6,0	3,5	3,8	100
Vmbo, avo onderbouw, mbo 1	41,3	5,8	23,1	2,8	6,9	2,9	1,5	3,4	2,3	2,2	2,6	2,7	2,5	100
Mbo 2,3,4, havo, vwo	49,5	3,8	21,0	1,8	4,9	2,3	1,1	3,1	2,5	1,5	2,7	3,0	2,8	100
Hbo-, wo-bachelor	55,9	2,5	18,4	1,7	3,8	2,2	0,8	4,1	2,7	0,8	1,4	2,8	3,1	100
Hbo-, wo-master, doctor	62,3	3,0	15,9	1,0	2,6	1,3	0,6	3,5	2,6	0,7	0,9	1,9	3,6	100
Migratieachtergrond														
Nederlandse achtergrond	52,1	3,9	21,9	2,3	5,7	2,7	1,3	3,7	2,5	0,0	0,1	2,3	1,5	100
Westerse migratieachtergrond	49,8	4,7	24,0	0,7	3,9	0,6	0,5	1,8	2,8	0,5	1,9	3,1	5,6	100
Niet-westerse migratieachtergrond	23,2	4,6	9,6	0,4	0,7	0,3	0,2	2,0	1,4	17,1	22,4	6,9	11,3	100

¹⁾ De cijfers in deze tabel wijken iets af van die in tabel B.1 en B.2, omdat niet iedere respondent de vraag over het bezoeken van religieuze diensten heeft beantwoord.

Verklaring van tekens

Niets (blanco)	Een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
.	Het cijfer is onbekend, onvoldoende betrouwbaar of geheim
*	Voorlopige cijfers
**	Nader voorlopige cijfers
2017-2018	2017 tot en met 2018
2017/2018	Het gemiddelde over de jaren 2017 tot en met 2018
2017/'18	Oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2017 en eindigend in 2018
2015/'16-2017/'18	Oogstjaar, boekjaar, enz., 2015/'16 tot en met 2017/'18

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Eindredactie Statistische Trends

Marion van den Brakel
Moniek Coumans
Brigitte Hermans
Suzanne Loozen

Colofon

Uitgever
Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312, 2492 JP Den Haag
www.cbs.nl

Prepress
Centraal Bureau voor de Statistiek

Ontwerp
Edenspiekermann

Inlichtingen
Tel. 088 570 70 70
Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen/Bonaire, 2018.
Verveelvoudigen is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.